

ตัวแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดในภาคอีสาน

Environmental Management Model of Isan Buddhist Temple

พุทธรักษ์ ปราบนอก,¹ ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์,² วชิรพล ศิริสุวิไล,³ เด่นพงษ์ แสนคำ,⁴
วุฒิชัย สว่างแสง,⁵ ปรีชา บุตรรัตน์,⁶ ลำเจิน สุริยวงศ์,⁷ พระครูสุธีร์จริยวัฒน์⁸
และ พระมหาสมบัติ ทวีคุณ⁹

Puttharak Prabnok,¹ Thanapauge Chamaratana,² Watcharapon Sirisuwilai,³
Denpong Saenkum,⁴ Wuttichai Sawangsang,⁵ Preecha Butrat,⁶

Lamngeune Souliyavong,⁷ Phrakhrusutheejaraiyawat⁸

and Phramaha Sombat Taweekoon⁹

^{1,2,3,4,5,6,7} คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

^{1,2,3,4,5,6,7} Faculty of Humanity and Social Science

^{1,2,3,4,5,6,7} มหาวิทยาลัยขอนแก่น

^{1,2,3,4,5,6,7} Khon Kaen University

^{8,9} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

^{8,9} Mahamakuta Buddhist University Isan Campus

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอตัวแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดอีสาน ศึกษาด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกร่วมกับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมกับพระภิกษุ ผู้นำชุมชน และตัวแทนหน่วยงานของรัฐ ในสามจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวม 21 ราย ซึ่งได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา โดยใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า ตัวแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดในภาคอีสาน ประกอบด้วยปัจจัยหลัก 3 ประการ ได้แก่ (1) ผู้กระทำการในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัด ประกอบด้วย ผู้กระทำระดับปัจเจกบุคคล ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน คนในชุมชน และผู้กระทำระดับกลุ่ม

ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (2) ความสามารถในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัด ได้แก่ การนำเอาทรัพยากรในชุมชนเข้ามาใช้เพื่อขับเคลื่อนการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางกายภาพ ทุนมนุษย์ และทุนทางสถาบัน และ (3) แรงจูงใจในการอนุรักษ์และจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด ประกอบด้วยแรงจูงใจภายใน ได้แก่ การกระทำตามหน้าที่ของสงฆ์ตามพระวินัย การเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อม ความเชื่อหรือระบบคุณค่าที่ผู้คนมีต่อสิ่งแวดล้อม และแรงจูงใจภายนอก ได้แก่ การสร้างมูลค่าจากของเหลือใช้ แรงจูงใจจากการประกวดแข่งขัน

คำสำคัญ : การจัดการสิ่งแวดล้อม, ตัวแบบการจัดการ, วัดอีสาน

Abstract

The objective of this article is to present the environmental management model of Isan Buddhist temples. In-depth interviews and non-participatory observations were employed to elicit data from three communities of three provinces in Northeastern Thailand. ATLAS.ti software program was used to analyze data. Results showed that the environment model of the Isan model consisted of three elements. The first element was agencies (stakeholders) which include two levels of (1) individual agencies who were monks, community leaders, and people in the community, and (2) collective agencies who were government organizations, the elderly group, and public health volunteers. The second element was management ability including social capital, cultural capital, physical capital, human capital, and institutional capital. The third element was two motivations: internal and external. These two were seen conserving the management. The internal motivation was from the monk action with dharma discipline, perception of environmental values, capital, and the belief or public values to the environment. The external motivation was value building of the waste and environmental competition.

Keywords: environmental management, management model, Isan Buddhist temple

บทนำ

ในยุคปัจจุบัน ปัญหาสิ่งแวดล้อมนับเป็นประเด็นสำคัญที่ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาเป็นอันดับต้น ๆ ในปัญหาเกือบทั้งหมดในแง่ของสังคมมนุษย์ จุดเริ่มต้นของปัญหาสิ่งแวดล้อมอาจเกิดจากการนำเสนอภาวะวิกฤตของสิ่งแวดล้อมที่กำลังเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ โดยนักวิทยาศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ต่างเชื่อว่าปัจจุบันนี้เป็นยุคที่การดำรงอยู่และพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศของโลกอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากมนุษย์มองตนเองเป็นศูนย์กลางของจักรวาลและมีทัศนะว่า ทรัพยากรต่าง ๆ ที่อยู่ในโลกสามารถจัดสรรและนำมาใช้ประโยชน์ได้ มนุษย์ได้ใช้และดูดซับทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกเพื่อประกอบกิจกรรมและอำนวยความสะดวกเพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ (รังสรรค์ สุธำภา, 2560) พฤติกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตดังกล่าวของมนุษย์ล้วนก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น ภาวะโลกร้อน การเปลี่ยนแปลงทางเคมีของชั้นบรรยากาศ มหาสมุทร ดิน น้ำ และป่าไม้ ตลอดจนการสูญพันธุ์ของสัตว์ (Joe Myers, 2016) การเพิ่มขึ้นของปริมาณขยะ เป็นต้น ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เพราะมนุษย์ได้นำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการแสวงหาประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการในทุก ๆ ด้าน โดยการนำเอาทรัพยากรทางธรรมชาติมาดัดแปลงให้เป็นเทคโนโลยีเพื่อใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ การกระทำดังกล่าวก่อให้เกิดความเสียหายต่อทางธรรมชาติ ระบบนิเวศถูกทำลาย ในที่สุดก็ส่งผลกระทบต่อารดำรงชีวิตของมนุษย์ รวมถึงสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่อาศัยอยู่บนโลก มนุษย์จึงดำรงชีวิตด้วยความทุกข์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การจัดการสิ่งแวดล้อมจึงเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของประเทศ เพื่อให้สภาพแวดล้อมน่าอยู่และเป็นมิตรแก่มนุษย์มากยิ่งขึ้น จะเห็นได้จากรัฐบาลได้ลงทุนด้านงบประมาณในนโยบายหลักที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสุขภาพ สังคมและสิ่งแวดล้อม เพราะหากไม่มีการเข้าไปสร้างความตระหนักและสำนึกถึงต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมจะทำให้สภาพแวดล้อมของประเทศทรุดโทรมลงมากขึ้นและส่งผลกระทบต่อารดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การแก้ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมไม่ใช่หน้าที่ของใครคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นหน้าที่ของทุกคนที่มีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคม จึงจะเกิดผลและ

มีประสิทธิภาพ ดังนั้น การจะแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืนจึงจำเป็นที่จะต้องมีการสร้างความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อก่อให้เกิดการตระหนักรู้ อันจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั่นเอง

องค์กรทางศาสนานับเป็นองค์กรสำคัญแห่งหนึ่งในสังคม โดยเฉพาะวัดซึ่งเป็นตัวแทนสำคัญขององค์กรพุทธศาสนา ชาวไทยส่วนใหญ่ให้การยอมรับว่า วัดเป็นเสมือนศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน เพราะวัดเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมที่สำคัญทางศาสนา เช่น การทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา การปฏิบัติธรรม งานพิธีทั้งที่เป็นงานมงคลและอวมงคล เช่น การอุปสมบท และงานศพ เป็นต้น เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป วัดเองก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมเช่นเดียวกัน จะเห็นได้จากวิถีชีวิตที่เร่งรีบนิยมความสะดวกสบายแลรวดเร็วในปัจจุบัน ทำให้วิถีการทำบุญของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน เช่น ความนิยมในการถวายอาหารสำเร็จรูปหรืออาหารถุง การถวายสังฆทานแบบถังสำเร็จรูปที่บรรจุสิ่งของที่ไม่มีคุณภาพและกลายเป็นของเสีย หรือแม้กระทั่งค่านิยมที่ปฏิบัติกันมาอย่างยาวนาน เช่น การใช้พวงหรีดดอกไม้สดที่ยากต่อการกำจัดและไม่สามารถใช้ประโยชน์ต่อไปได้ ส่งผลให้เกิดขยะที่ต้องนำไปกำจัดเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งการจตุรฐที่มีส่วนผสมของสารเคมีที่ทำให้เกิดความหอมซึ่งคว้นธูปนั้นเต็มไปด้วยสารก่อมะเร็ง พฤติกรรมเหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของพระสงฆ์ พุทธศาสนิกชน รวมทั้งสภาพแวดล้อมในวัด (สำนักส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2562)

การพัฒนาการจัดการสิ่งแวดล้อมในวัดถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการดูแลสุขภาพอนามัยทั้งทางกายและทางใจของพระภิกษุสงฆ์สามเณรและประชาชนทั่วไป โดยเน้นการจัดการสิ่งแวดล้อมด้านการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนโดยเฉพาะอย่างยิ่งท้องถิ่นและชุมชน สามารถพัฒนาให้เป็นตัวอย่างที่ดีด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมให้กับวัดหน่วยงานหรือผู้สนใจอย่างเป็นรูปธรรม (สำนักส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2562) เพื่อให้ศาสนสถานมีสิ่งแวดล้อมที่ดีเหมาะกับการปฏิบัติศาสนกิจและเกิดเครือข่าย

ในการช่วยขยายองค์ความรู้ให้กับชุมชนผ่านผู้นำทางศาสนาซึ่งเป็นที่เคารพเลื่อมใสของชุมชนส่งผลให้มีคุณภาพชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น ดังนั้น ประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอในที่นี้ ก็คือ วัดมีบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างไร โดยจะตอบคำถามสำคัญคือบทบาทของชุมชนกับวัดในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนภายในวัดเป็นไปอย่างไร ทั้งนี้ก็เพราะว่าตัวแบบของการจัดการสิ่งแวดล้อมควรเป็น การเชื่อมประสานกันของผู้มีบทบาทในสังคม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดในฐานะแหล่งผลิตขยะอันเนื่องมาจากงานบุญบั้ง หรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีความเรียบง่ายและรวดเร็วตามสมัยนิยมบั้ง อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สิ่งแวดล้อมภายในวัดเสียหาย และยังส่งผลต่อชุมชนเช่นการเผาศพ การเผาทำลายต้นไม้ ไม้ไผ่ สิ่งเหล่านี้วัดจะมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดเองอย่างไร และวัดจะสร้างความสัมพันธ์กับองค์กรอื่น ๆ ในการจัดการสิ่งแวดล้อมวัดได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาตัวแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดในภาคอีสาน โดยพิจารณาจาก 3 มิติ คือ ตัวแสดงหรือผู้กระทำการ ความสามารถ และแรงจูงใจในการจัดการ

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีหน่วยการวิเคราะห์เป็นปัจเจกบุคคล (Individual) เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างร่วมกับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 21 คน ประกอบด้วยพระภิกษุ ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการสิ่งแวดล้อมในวัดอีสานสามแห่งที่ประสบความสำเร็จในเรื่องดังกล่าวและเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปของสาธารณะชน ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น กาฬสินธุ์ และหนองบัวลำภู ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง ตรวจสอบคุณภาพของข้อมูลด้วยวิธีสามเส้า (Triangulation) ทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content

Analysis) โดยใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ สรุปและนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการพัฒนากรอบแนวคิดการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม (Environmental Management) โดยมีสาระสังเขปเริ่มจาก Jolly (1978) ที่ได้ให้คำนิยามของการจัดการสิ่งแวดล้อมเอาไว้ว่า “สารัตถะของการจัดการสิ่งแวดล้อม คือ กระบวนการในการดำเนินการตามความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น มีส่วนที่ให้ประโยชน์ตามความต้องการของมนุษย์ขั้นต่ำหรือมากกว่าในอนาคต” ฉะนั้น การจัดการสิ่งแวดล้อมจึงเป็นหน้าที่สำคัญของมนุษย์ที่จะเข้าไปมีบทบาทหลักในฐานะที่มนุษย์ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมากมาย การจัดการสิ่งแวดล้อมจึงต้องเป็นเรื่องสำคัญอันดับต้น ๆ เพื่อที่จะทำให้มนุษย์ตระหนักว่า ทำอย่างไร เราถึงจะใช้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นให้มีผลกระทบในทางลบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด ดังนั้นการจัดการสิ่งแวดล้อมจึงหมายถึง การที่มนุษย์เองตระหนักได้ว่า มนุษย์ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากมายและไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงการใช้สิ่งแวดล้อมไปได้ แต่มนุษย์จะต้องมีการวางแผน และกำหนดขอบเขตไว้ว่า มนุษย์จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร จึงจะทำให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างสูงสุด และทำให้การบุกรุกหรือการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

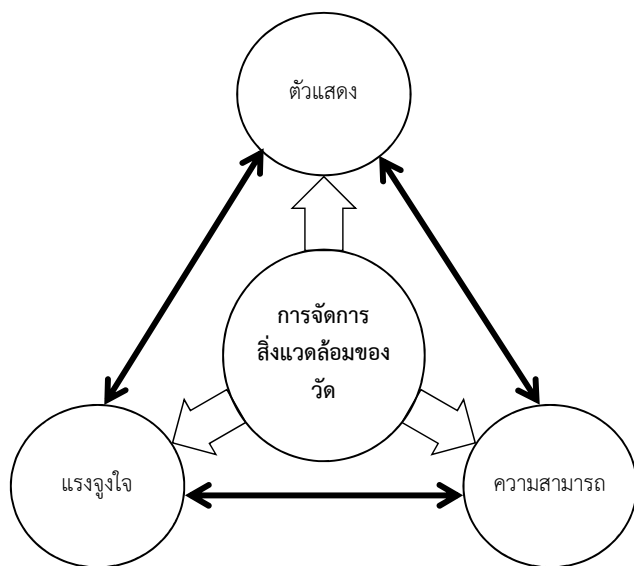
ทางด้าน Barrow (2006) ได้อธิบายเอาไว้ว่า มุมมองของการจัดการสิ่งแวดล้อมในแง่หนึ่งนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับการบริหารทางการเมืองและยังเป็นศิลปะในการตัดสินใจที่ตีบนพื้นฐานของหลักฐานที่เชื่อถือได้ การจัดการสิ่งแวดล้อมสามารถได้รับอิทธิพลจาก 3 มุมมอง ได้แก่ (1) High-tech, non-green to light-green environmentalism เป็นการอนุรักษ์และการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยใช้เทคโนโลยีขั้นสูงซึ่งอาจมีข้อโต้แย้งว่าเป็นแนวทางที่แก้ไขแบบเร่งด่วน ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นแนวทางหรือวิธีการซึ่งขัดแย้งกับหลักการของสิ่งแวดล้อม โดยเป็นการเข้าไปแก้ไขธรรมชาติมากกว่าที่จะทำงานร่วมกันกับธรรมชาติ (2) Rational, mid-green, relatively shallow

environmentalism กลยุทธ์นี้นับว่ามีความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก ไม่ได้ปฏิเสธการใช้เทคโนโลยี แต่ก็มีคามระมัดระวังมากขึ้น ซึ่งเห็นว่า ในโลกที่มีผู้คนหนาแน่น มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันการใช้เทคโนโลยีอย่างระมัดระวังเป็นสิ่งสำคัญ และ (3) Romantic, dark-green or deep environmentalism แนวทางมักจะเน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและจริยธรรม เช่น การสนับสนุนการใช้ศาสนาหรือความเชื่อเข้ามามีส่วนสำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อม แนวคิดนี้ส่วนมากมักจะต่อต้านการใช้เทคโนโลยี โดยแนวทางสำคัญที่จะทำให้สิ่งแวดล้อมในระดับชุมชนเกิดการจัดการที่ยั่งยืนและเป็นไปในทิศทางที่ควรจะเป็นไปนั้น ควรเป็นไปตามแนวทางที่ 2 และแนวทางที่ 3 ที่มุ่งใช้เทคโนโลยีอย่างระมัดระวังประกอบกับฐานของชุมชนที่เอื้อต่อการให้ความรู้ ฐานคิด และคติทางศาสนาเข้ามามีบทบาทสำคัญในส่วนนี้ด้วย ถือได้ว่าการจัดการตามทิศทางของแนวทางที่ 2 และแนวทางที่ 3 นี้เอง จะเป็นการบูรณาการการใช้เทคโนโลยีอย่างจำเริญให้เข้ากันได้กับการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง (Campos-Silva, & Peres, 2016)

ในขณะที่การให้ความสำคัญกับพื้นฐานของชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นพบได้ทั่วไปอย่างหลากหลาย เช่น การอนุรักษ์บนฐานของชุมชน (CBC) การจัดการบนฐานของชุมชน (CBM) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานของชุมชน (CBNRM) และรวมถึงโครงการพัฒนาแบบบูรณาการการอนุรักษ์ (ICDPs) (Berkas, 2004; Campos-Silva, & Peres, 2016; Riehl, B., Zerriffi, & Naidoo, 2015) ส่วนในสภาพแวดล้อมของเมือง เทศบาลสามารถสนับสนุนความพยายามที่นำโดยพลเมืองหรือพัฒนาและส่งเสริมความคิดริเริ่ม เช่น การทำสวนชุมชน การปลูกต้นไม้ การกำจัดสิ่งมีชีวิตรุกราน และการอนุรักษ์ดิน น้ำ และพื้นที่สีเขียว นี่เป็นเพียงตัวอย่างเล็กน้อย ๆ ที่แสดงให้เห็นว่าการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นได้รับการส่งเสริมสำหรับทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายในทุกสภาพแวดล้อมและภูมิศาสตร์ (Bennett, etc., 2018) ในบทความเรื่อง “Environmental stewardship: A conceptual review and analytical framework” ของ Bennett และคณะ (2018) ได้นำเสนอกรอบการบูรณาการเพื่อการพิทักษ์สิ่งแวดล้อมท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยหลัก 3 ประการ ได้แก่ ตัวแสดงหรือผู้กระทำการ ความสามารถ และแรงจูงใจในการจัดการ ซึ่งได้รับ

อิทธิพลจากบริบททางสังคมและนิเวศวิทยา และมาบรรจบกันเพื่อสร้างผลลัพธ์ด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม

เพื่อให้ผลการวิจัยออกมาในทิศทางที่ควรจะเป็นนั้น ผู้วิจัยจึงจะใช้กรอบแนวคิดข้างต้นเป็นกรอบในการวิเคราะห์ เพื่อค้นหาตัวแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดในภาคอีสาน และเพื่อที่จะได้นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อวัดอื่นๆ และเป็นกรอบนโยบายสำหรับภาครัฐและเอกชนทั่ว ๆ ไป โดยสิ่งที่ผู้วิจัยสนใจในการวิจัยครั้งนี้คือการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมของวัดบนฐานของการบูรณาการร่วมกันของชุมชนที่แสดงออกผ่านปัจจัยหลัก 3 ประการคือ ตัวแสดงหรือผู้กระทำ การ ความสามารถ และแรงจูงใจในการจัดการ โดยพิจารณาว่าตัวแสดงหรือผู้กระทำใดบ้างที่มีบทบาทต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด และผู้กระทำเหล่านั้นมีความสามารถในการใช้ทรัพยากรของชุมชนได้มากน้อยเพียง และถูกขับเคลื่อนด้วยแรงจูงใจใดบ้างในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดในภาคอีสาน ทั้งนี้ สามารถเขียนกรอบแนวคิดการวิจัยดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ผลการวิจัย

ในการนำเสนอผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยขอฉายภาพบริบททั่วไปของผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 21 คน รวมไปถึงสาระสังเขปของบริบทชุมชน จากนั้นจึงจะนำเสนอผลการศึกษาที่เป็นตัวแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดในภาคอีสาน ตามลำดับต่อไป

1. บริบททั่วไปของการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยกำหนดพื้นที่ออกเป็น 3 จังหวัด แต่ละจังหวัดจะเลือกพื้นที่ชุมชนและวัดที่ได้รับรางวัลจากสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 10 ในการประกวดวัดสิ่งแวดล้อมดีเด่น ซึ่งทำให้ผู้วิจัยได้พื้นที่ในการศึกษา 3 พื้นที่ รายละเอียดเกี่ยวกับบริบททั่วไป มีดังนี้

พื้นที่แรกที่ทำการศึกษาคือวัดสี่แยกสมเด็จ ตั้งอยู่บ้านสี่แยกสมเด็จ หมู่ที่ 6 ตำบลสมเด็จ อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นวัดสังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย โดยที่ตั้งของวัดนั้นจะเป็นที่ตั้งที่อยู่ท้ายชุมชนของบ้านสี่แยกสมเด็จ หมู่ที่ 6 แต่บริบทโดยรอบของวัดนั้นเป็นเขตกึ่งเมืองกึ่งชนบท กล่าวคือ เป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตเทศบาลตำบลสมเด็จซึ่งตั้งอยู่ในตัวอำเภอสมเด็จ แต่วิถีชีวิตโดยทั่วไปของชาวบ้านรายรอบยังเป็นวิถีชีวิตที่เป็นแบบชนบทและเมืองผสมผสานกันไป การบ่งบอกว่าพื้นที่นี้เป็นเมืองก็คือมีการตั้งศูนย์ราชการ ธนาคาร ห้างสรรพสินค้า โรงเรียนและอาคารพาณิชย์ต่าง ๆ แต่อีกด้านหนึ่งวิถีชีวิตของชาวบ้านยังเป็นวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์ แม้จะมีการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมก็ตามเรายังเห็นว่าวิถีชีวิตของผู้นั้นในบ้านสี่แยกสมเด็จยังมีรูปแบบของเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรมอยู่ และวิถีชีวิตด้านวัฒนธรรมและความเชื่อยังเป็นวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิถีการดำรงชีพที่กล่าวมาในส่วนของประชากรนั้นโดยทั่วไปบ้านสี่แยกสมเด็จหลายหมู่บ้านไม่ค่อยจะมีประชากรแฝง เพราะไม่ใช่พื้นที่เศรษฐกิจอุตสาหกรรม ส่วนมากเป็นประชากรในพื้นที่ จึงเห็นได้ว่าวิถีการดำรงชีพและวิถีวัฒนธรรมจึงไม่ค่อยมีการปรับเปลี่ยนไปเท่าใดนัก แต่ถึงกระนั้นกลับพบว่าชาวบ้านมีการปรับเปลี่ยนลักษณะของวิถีชีวิตประจำวันไป คือใช้ชีวิตที่เริ่มปรับไปในทิศทางของสังคมเมืองโดยเฉพาะคนรุ่นหนุ่มสาว ทำให้เกิดปัญหามลพิษ ปัญหายาเสพติด ปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมา แต่ก็ไม่ถือว่ามากเพราะชุมชนควบคุมได้เนื่องจากมีผู้นำที่ดี และมีคนในชุมชนร่วมมือกันตลอด โดยเฉพาะบ้าน วัด โรงเรียน

จะเป็นการสร้างความร่วมมือในการขับเคลื่อนการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน นอกจากนี้ องค์การที่สำคัญมาก คือ หน่วยงานเทศบาล

ลักษณะของชุมชนกิ่งเมืองกิ่งชนบทเช่นนี้ปรากฏในอีกหนึ่งพื้นที่ที่เราทำการศึกษาคือวัดศรีบุญเรือง ตำบลบ้านไผ่ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งบริบททั่วไปจะมีลักษณะเหมือนกันกับวัดสี่แยกสมเด็จ แต่แตกต่างกันตรงที่ว่าวัดศรีบุญเรืองเป็นวัดที่อยู่ในเขตกิ่งเมืองกิ่งชนบทที่กำลังจะเกิดการพัฒนาไปเป็นเมืองมากกว่า ดังนั้นปัญหาหลัก ๆ ที่ตามมาคือปัญหาอันเนื่องมาจากระบบของการพยายามพัฒนาเมือง เช่น สิ่งแวดล้อม การคมนาคม และผลกระทบต่อปัญหาสุขภาพชุมชน อย่างไรก็ตามจากการศึกษาทำให้เห็นว่าบริบทของชุมชนบ้านไผ่พัฒนาซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดศรีบุญเรืองนั้น เป็นพื้นที่ที่มีความพร้อมในด้านการพัฒนาเป็นพื้นที่ทำอุตสาหกรรมมากกว่า ประกอบกับการเป็นเส้นทางผ่านไปยังจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดอื่น ๆ อีกหลายจังหวัด จึงทำให้ชุมชนรายรอบวัดศรีบุญเรืองมีวิถีชีวิตของผู้คนที่อาจจะต่างไปจากชุมชนสี่แยกสมเด็จ แต่ที่เหมือนกันคือชุมชนมีระบบการบริหารจัดการที่ชัดเจนในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนกับวัดและหน่วยงานอื่น ๆ

อย่างไรก็ตามสำหรับพื้นที่สุดท้ายที่ทำการศึกษาคือพื้นที่ของวัดศิริมงคล อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู ซึ่งเป็นพื้นที่ที่แตกต่างจากสองพื้นที่แรก เพราะชุมชนรายรอบยังเป็นชนบทอยู่ ดังนั้นสภาพบริบทโดยทั่วไปจึงทำให้เห็นว่าวัดศิริมงคลมีความสัมพันธ์กับชุมชนในการใช้ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมในการขับเคลื่อนชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การสร้างกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนรายรอบวัดศิริมงคลนั้น ยังเป็นการขยายขอบเขตของกิจกรรมต่าง ๆ เข้ามาสู่วัดด้วย โดยเฉพาะในเรื่องของการจัดการสิ่งแวดล้อมในวัดโดยชุมชนจะเป็นผู้ริเริ่มกระทำแล้วขยายผลมาสู่วัดในส่วนต่อไปผู้วิจัยจะนำเสนอผลเชิงลึกจากการลงพื้นที่ภาคสนามทั้งสามพื้นที่ต่อไป

ในส่วนของผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย (16 คน จาก 21 คน) มีอายุระหว่าง 35 – 65 ปี ส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีเพียง 6 คนที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นพระสงฆ์ จำนวน 6 คน แบ่งออกเป็นเจ้าอาวาส 3 รูป และพระลูกวัด 3 รูป จากวัดต้นแบบด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมในจังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่น และหนองบัวลำภู ที่กล่าวถึง

แล้วในข้างต้น ในแต่ละชุมชนจะมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นประธานชุมชน ชุมชนละ 1 คน และคณะกรรมการชุมชน ชุมชนละ 2 คน ส่วนมากประกอบอาชีพส่วนตัว เช่น ค้าขาย หรือประกอบกิจการอื่น ๆ และเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐจำนวน 6 คน

2. ตัวแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดในภาคอีสาน

การพิจารณาตัวแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดในภาคอีสาน โดยพิจารณาในมิติของตัวแสดงหรือผู้กระทำ การ ความสามารถ และแรงจูงใจในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 ผู้กระทำในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัด

ตัวแสดงในการพิทักษ์รักษาและจัดการสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ผู้กระทำการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งอาจเป็นบุคคล กลุ่ม หรือเครือข่ายของผู้กระทำก็ได้ (Wolf, Brinkley & Romolini, 2013) ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดนั้น ตัวแสดงหรือผู้กระทำที่เป็นปัจเจกบุคคลสำคัญก็คือพระภิกษุ ที่จะต้องทำหน้าที่ในการรักษา ดูแล และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมภายในวัดอยู่เสมอ เช่น การจัดให้บริเวณวัดเป็นพื้นที่ใช้สอยอย่างเป็นระเบียบ การปิดกวาดลานวัดเพื่อนำเอาขยะอินทรีย์ประเภทใบไม้ไปหมักไปรวมกันไว้ ณ บริเวณใดบริเวณหนึ่ง การนำเอาเศษดอกไม้ที่ให้พระเสร็จแล้วไปเป็นปุ๋ยตามโคนต้นไม้ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “การอนุรักษ์โดยตัวกระทำเชิงปัจเจกบุคคล” (Individual stewardship actions) ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นประจำในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว และประกอบกับการกระทำโดยเป็นข้อบัญญัติของพระวินัยว่าด้วยการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่รวมทั้งอากาศ น้ำ ดิน ป่าไม้ และสัตว์ป่า เช่น ห้ามไม่ให้พระภิกษุขุดขวางการเจริญเติบโตของต้นไม้ โดยการห้ามไม่ให้พระภิกษุสร้างกุฏิ วิหารหลังใหญ่เกินไป และไม่ให้มีชายคายื่นไปกีดขวางการเจริญเติบโตของพืชพันธุ์ที่อยู่ใกล้เคียง (พระมหาสำนวน โยแก้ว, 2544: 136 - 137) ในกรณีของวัดสี่แยกสมเด็จ อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ เจ้าอาวาสก็มีนโยบายว่าไม่สร้างอาคารเสนาสนะอื่นใดแล้ว เพราะเสนาสนะที่มีอยู่ก็เพียงพอและมากแล้วกับการทำวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ โดยเจ้าอาวาสกล่าวว่า “หน้าที่สำคัญคือจะต้องมีการอนุรักษ์ดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมภายในวัด โดยเฉพาะพื้นที่สีเขียว จะต้องรักษาดูแลในฐานะของพระสงฆ์ และไม่สร้างเสนาสนะเกินความจำเป็นตามบัญญัติในพระวินัย” (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2562) เช่นเดียวกันกับวัดศรีบุญเรือง

อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น เจ้าอาวาสได้ให้พระสงฆ์แต่ละรูปในวัดดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมในเขตที่ตนอาศัยและมีการแบ่งส่วนความรับผิดชอบต่าง ๆ ให้กับพระในวัดช่วยกันดูแล กล่าวได้ว่า ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัด ผู้กระทำที่เป็นปัจเจกบุคคลที่มีความเด่นชัดที่สุด ก็คือ พระภิกษุ โดยการกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำตามปกติในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว ผนวกกับการใช้ข้อบังคับของพระวินัยและนโยบายของเจ้าอาวาสทำให้พระภิกษุในฐานะผู้กระทำที่เป็นปัจเจกบุคคลตระหนักที่จะจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดให้ดียิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ตัวแสดงหรือผู้กระทำอีกอย่างหนึ่งก็คือผู้กระทำที่เป็นกลุ่มในการดำเนินการพิทักษ์รักษาและการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นสามารถดำเนินการร่วมกันโดย “กลุ่ม” หรือ “ชุมชน” เพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไปหรือแม้แต่พื้นที่ส่วนกลาง (Krasny & Tidball, 2012) ในที่นี้ พื้นที่ส่วนกลาง ก็คือ “วัด” นั่นเอง โดยผู้กระทำที่เป็นกลุ่มอาจร่วมกันตัดสินใจในการทำงานร่วมกันหรือมีการใช้มาตรการการจัดการสิ่งแวดล้อมร่วมกันด้วย (Bennett et al, 2018) ดูเหมือนว่า ผู้กระทำในลักษณะของกลุ่มจะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด เช่น วัดศรีบุญเรือง มีโครงการลานธรรม ลานวิถีไทย ชุมชนคุณธรรมขับเคลื่อนด้วยพลังบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) และ มีศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ที่เปิดสอนแก่เยาวชนที่อยู่ในชุมชนนั้น เพื่อสร้างกิจกรรมเผยแผ่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่วนชุมชนคุณธรรมขับเคลื่อนด้วยพลังบวร ประกอบด้วยหมู่บ้าน วัด โรงเรียน ได้มาร่วมทำกิจกรรมปลูกต้นไม้ พิธีสมุนไพรร และ ทำความสะอาดภายในวัดเป็นประจำ หรือ ถ้ามีการจัดงานภายในบริเวณวัด หลังจากงานเสร็จแล้วก็จะพากันคัดแยกขยะต่าง ๆ เพื่อนำไปขายนำเงินมาใช้เป็นค่าน้ำ ค่าไฟ และ ใช้จ่ายอย่างอื่นภายในวัด เช่นเดียวกับวัดสี่แยกสมเด็จ นอกจากทางวัดจะจัดการสิ่งแวดล้อมเองแล้ว ยังได้รับความร่วมมือกับชุมชนด้วย เช่น โรงเรียน หมู่บ้าน และกลุ่มองค์กรต่าง ๆ เช่น เทศบาล อาสาสมัครสาธารณสุข และโรงเรียนผู้สูงอายุ เป็นต้น ส่วนใหญ่การจัดการสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ภายในวัดนั้นจะเป็นการร่วมมือระหว่างวัดกับชุมชนมากกว่า เช่น กิจกรรมการเยี่ยมบ้านนักเรียนนั้น เมื่อเยี่ยมบ้านเสร็จแล้ว คณะครูและนักเรียนจะมารวมกันที่วัดแล้วทำกิจกรรมร่วมกันภายในวัด เช่น เก็บกวาดขยะ ทำความสะอาดตามศาสนสถานภายในวัด นอกจากนี้ ในส่วนของ

โรงเรียนผู้สูงอายุนั้น ท่านเจ้าอาวาสมีหลักการในการพัฒนาคือ ใช้หลักธรรมเป็นตัวอย่างให้ผู้สูงอายุรู้สึกผ่อนคลายและตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์ แล้วคอยนำพาผู้สูงอายุปฏิบัติกิจกรรม เช่น การฝึกทำเครื่องใช้สอยจากเศษวัสดุ การฝึกใช้เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ อย่างเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ในส่วนของอาสาสมัครสาธารณสุขนั้นก็จะเข้ามาดูแลสิ่งแวดล้อมภายในวัดทุกเดือน มาตรวจหาลูกน้ำยุงลาย หรือกำจัดแหล่งที่จะเป็นสถานที่เพาะพันธุ์ยุงลาย ตลอดจนทำความสะอาดบริเวณวัด เช่น ห้องน้ำ ศาลา และอาคารโรงครัว เป็นต้น กล่าวได้ว่า ผู้กระทำที่เป็นกลุ่ม สังคม หรือการรวมตัวกันนั้น ทำให้เกิดการผลักดันการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดบนฐานของความร่วมมือกันอย่างแนบแน่น และนำไปสู่การพยายามเสริมสร้างความยั่งยืนต่อไป ในส่วนของผู้กระทำที่เป็นเครือข่ายผู้พิทักษ์สิ่งแวดล้อมนั้น ยังถือว่าไม่มีความชัดเจน แต่ทั้งนี้ก็ถือว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดยังเป็นไปในทิศทางที่ชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จในเบื้องต้น ภายใต้การร่วมมือของชุมชนแม้ว่าจะไม่ได้มีเครือข่ายของผู้พิทักษ์สิ่งแวดล้อมที่เป็นเครือข่ายอย่างมั่นคงก็ตาม

2.2 ความสามารถในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัด

ความสามารถในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดในภาคอีสานนั้น พิจารณาจากปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสามารถในการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การใช้ทรัพยากรของชุมชน เช่น การมีโครงสร้างพื้นฐานที่ดี การมีเทคโนโลยีที่เหมาะสม และอื่น ๆ เมื่อพิจารณาจากผลการวิจัยแล้วนั้นจะเห็นว่า วัดในภาคอีสานที่เป็นวัดต้นแบบของการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้น ได้นำเอาทรัพยากรในชุมชนเข้ามาใช้โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขับเคลื่อนการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางกายภาพ ทุนมนุษย์ และทุนทางสถาบัน สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบคิดหรือค่านิยมที่สังคมมีร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นความไว้วางใจ ความมีน้ำใจ ความสามัคคี ในระดับปัจเจกบุคคล ระดับองค์กร และสถาบันทางชุมชน ที่ตั้งอยู่บนบรรทัดฐานของสังคมที่มีการยอมรับระเบียบ กฎกติกา จนนำไปสู่การร่วมมือกันในการสร้างกลุ่มต่าง ๆ หรือการสร้างเครือข่ายในระดับหลวม ๆ ขึ้นสำหรับการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด โดยวัดมีการเชื่อมต่อการนำทุนเหล่านี้มาทำให้เกิดประสิทธิภาพมากที่สุดกับการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดนั้น

ได้อาศัยผู้กระทำการสำคัญในระดับปัจเจกคือพระภิกษุที่เป็นเจ้าอาวาส และผู้นำชุมชน ไม่ว่าจะเป็นประธานชุมชนหรือผู้ใหญ่บ้าน นอกจากนี้เจ้าอาวาสวัดยังได้อาศัยความร่วมมือกับผู้กระทำการในระดับกลุ่มให้เข้ามามีบทบาทต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดด้วย เช่น กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขที่เข้ามาตรวจลูกน้ำยุงลาย และทำความสะอาดห้องน้ำ และโรงครัวของวัดที่แยกสมเด็จใน ทุก ๆ สัปดาห์ หรือกลุ่มผู้สูงอายุของชุมชนบ้านข้าพัฒนาที่เข้ามาร่วมกันทำกิจกรรมและจัดการสิ่งแวดล้อมในเรื่องขยะและภูมิทัศน์ต่าง ๆ ในวัดศรีบุญเรือง อำเภอบ้านไผ่เป็นประจำ ดังที่ประธานชุมชนบ้านข้าพัฒนาได้เล่าว่า

“ถ้าท่านเจ้าอาวาสสั่งมาว่าวันนี้มีงาน ให้มาร่วมกันทำความสะอาดบริเวณวัด ผมก็ไปส่งข่าวประชาสัมพันธ์และรวบรวมผู้คนมาช่วยกัน ถ้าเป็นงานใหญ่ ๆ คนก็จะมามาก แต่ถ้าเป็นวันธรรมดาทั่ว ๆ ไป พวกผมกับกลุ่มผู้สูงอายุก็มาอยู่ประจำอยู่แล้ว เพราะท่านเจ้าอาวาสให้ความสำคัญกับเรื่องนี้เราก็ต้องมาช่วยกัน อีกอย่างวัดก็เป็นวัดที่เข้าร่วมโครงการกับสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 10 ก็ต้องทำเป็นประจำอยู่แล้ว” (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2562)

ข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงการเข้ามามีบทบาทของทุนมนุษย์ และทุนสถาบัน ที่เป็นกรอบในการวางแผนให้วัดมีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น เช่น วัดศรีมงคล อำเภอศรีบุญเรืองก็ได้รับแรงผลักดันโดยมาจากการเสริมอำนาจหน่วยงานและทางเลือกที่มีให้กับการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด เช่น การเข้ามามีบทบาทของหน่วยงานเทศบาล เจ้าคณะอำเภอฯ ผู้ว่าราชการจังหวัด และสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด สำนักงานสาธารณสุข ที่เข้ามาสร้างโครงการและติดตามอยู่เสมอ สิ่งเหล่านี้ช่วยเชื่อมโยงผู้คนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดให้เกิดผลลัพธ์เป็นไปในทิศทางที่เหมาะสม นอกจากนี้ ทุนทางสถาบันยังนำเอาทุนทางกายภาพเข้ามาเป็นส่วนช่วยในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดด้วย เช่น การนำถังขยะที่มีการคัดแยกการทิ้งขยะมาให้กับทางวัด เป็นต้น และยังมีการนำเอาทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ด้วย เช่น การณรงค์ของท่านเจ้าอาวาสที่มุ่งให้ชาวบ้านหันไปใช้สิ่งที่เคยปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีต เช่น การให้ใช้วัสดุธรรมชาติ

ที่ย่อยสลายได้เองในการทำบุญตามจารีตประเพณีของชาวอีสาน การทำบุญถวายอาหารด้วยการใส่ปิ่นโตมาวัดแทนการใช้ถุงพลาสติก หรือการมีนโยบายให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนการเคารพศพด้วยพวงหรีดที่เป็นดอกไม้ หรือวัสดุที่ไม่สามารถย่อยสลายได้ มาเป็นวัสดุที่ใช้ประโยชน์ได้ เช่น ปรับเปลี่ยนให้เป็นเครื่องใช้ไฟฟ้า ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการถวายวัดเท่านั้นแต่ยังเป็นการนำไปบริจาคต่อให้องค์กรและหน่วยงานอื่น ๆ ต่อไปอีกด้วย แสดงให้เห็นถึงการคงความสำคัญของวัฒนธรรมการเคารพศพไว้ แต่เปลี่ยนจากการเคารพด้วยสิ่งที่เป็นมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมให้กลายมาเป็นสิ่งที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และเกิดประโยชน์ใช้สอยต่อผู้คนและองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ต่อไป

ทั้งนี้ ความสามารถในการใช้ทรัพยากรชุมชนเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมในวัดสามารถสรุปได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การใช้ทรัพยากรชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด

ทรัพยากรที่ใช้	ลักษณะของการใช้
ทุนทางสังคม	มีความร่วมมือกันในระดับชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด เช่น วัด บ้าน ชุมชน จะมีส่วนร่วมในการคัดแยกขยะ และทำกิจกรรมร่วมกันโดยไม่ให้มีการเผาและพยายามใช้ประโยชน์จากการจัดการขยะให้ได้มากที่สุด แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มีประโยชน์ต่อกัน
ทุนทางวัฒนธรรม	มีการแสดงธรรมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในโอกาสที่เหมาะสมและส่งเสริมให้ใช้วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น ในงานบุญข้าวประดับดินจะให้นั่งใช้แต่ใบตอง และวัสดุตามธรรมชาติที่ย่อยสลายได้ ส่วนภัตตาหารที่นำมาถวายพระทางวัดเน้นให้ใช้ปิ่นโต ห้ามใส่ถุงพลาสติกมาถวายเพื่อลดปริมาณการใช้ถุงพลาสติก แสดงให้เห็นถึงบทบาทของทุนทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม
ทุนทางกายภาพ	มีการใช้วัตรกรรมทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ เช่น การย่อยสลายขยะอินทรีย์โดยไม่เผา แต่จะนำไปเป็นปุ๋ยให้ต้นไม้แทนซึ่งพบได้ในทุก ๆ วัด หรือในส่วนของนวัตกรรมรูปแบบใหม่ก็คือการใช้หลักการคัดแยกขยะก่อนนำไปสู่การจัดการขยะในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนมีบ่อแยกไขมันออกจากน้ำก่อนที่จะปล่อยน้ำเสียออกจากโรงครัวของวัด

ตารางที่ 1 การใช้ทรัพยากรชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด (ต่อ)

ทรัพยากรที่ใช้	ลักษณะของการใช้
ทุนมนุษย์	ผู้กระทำให้โดดเด่นคือ เจ้าอาวาสวัดมีความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมมุ่งให้วัดเป็นที่พักผ่อน และเป็นທີ່ที่ญาติโยมพึ่งพาได้ ตลอดทั้งเป็นผู้นำในการขับเคลื่อนการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด และชุมชนก็มีผู้นำชุมชนที่มุ่งมั่นสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน ให้ชาวบ้านมีความตระหนักรู้และร่วมมือในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด เพราะเชื่อว่า วัดคือพื้นที่ที่ทุกคนเข้ามาใช้ร่วมกัน
ทุนทางสถาบัน	การเสริมอำนาจหน่วยงานและทางเลือกที่มีให้กับการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดเช่น การเข้ามามีบทบาทของหน่วยงานเทศบาล ผู้ปกครองคณะสงฆ์ระดับต่าง ๆ นายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด และสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด สำนักงานสาธารณสุข ซึ่งหน่วยงานเหล่านี้มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความตระหนักรู้และกระตุ้นเตือนให้วัดมีการจัดการสิ่งแวดล้อมให้เกิดความยั่งยืนต่อไปได้

กล่าวได้ว่า วัดต้นแบบของการจัดการสิ่งแวดล้อมในภาคอีสานมีความสามารถในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยใช้ทรัพยากรชุมชนให้เกิดความคุ้มค่า และมีการเชื่อมโยงถึงกัน การเชื่อมโยงเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงค่านิยม ความร่วมมือร่วมใจกันในการสร้างฐานที่มั่นคงให้เกิดขึ้นผ่านทุนทางสังคมที่แสดงให้เห็นถึงการได้ประโยชน์ร่วมกันผ่านทุนทางสังคม กล่าวคือ วัดเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมและทุนอื่นๆ ตลอดจนการนำเอาการใช้ประโยชน์ดังกล่าวเข้ามาเป็นตัวขับเคลื่อนและพัฒนา เช่น การร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ การประชาสัมพันธ์ผ่านการอบรมสั่งสอนด้วยการเทศนา การให้ประชาชนทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด ถือได้ว่าวัดยังเป็นต้นแบบในการให้ความรู้กับประชาชน แต่ในขณะเดียวกันประชาชนก็เป็นผู้เริ่มการจัดการสิ่งแวดล้อมแล้วขยายผลเข้าสู่วัดด้วยเช่นกัน

2.3 แรงจูงใจในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด

คำถามสำคัญอย่างหนึ่งที่จำเป็นต้องตอบก็คือ อะไรเป็นแรงจูงใจในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด แรงจูงใจเหล่านี้อาจนิยามง่าย ๆ ว่าเป็นเหตุผลหรือโครงสร้างของแรงจูงใจที่เป็นตัวขับเคลื่อนและผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์และจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด โดยทั่วไปแล้ว เราจะสามารถแบ่งประเภทของแรงจูงใจออกเป็น 2 ประเภทด้วยกันคือ แรงจูงใจภายใน และแรงจูงใจภายนอก (Ryan, & Deci, 2000) แรงจูงใจภายใน หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นจากความพึงพอใจของตนเองตามธรรมชาติ แม้ไม่มีสิ่งจูงจูงรางวัลมาเป็นตัวทำให้สนใจ แม้ว่าในแง่หนึ่งแรงจูงใจภายในนั้นมีอยู่ในตัวบุคคล แต่ในอีกแง่หนึ่ง แรงจูงใจภายในนั้นมีอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และกิจกรรมด้วย ส่วนแรงจูงใจภายนอก หมายถึง การทำกิจกรรมเพียงเพื่อความเพลิดเพลินของกิจกรรมเองมากกว่าคุณค่าของตัวมันเอง กล่าวอีกนัยหนึ่ง แรงจูงใจภายนอกคือการทำกิจกรรมเพื่อบรรลุผลลัพธ์ที่จะนำมาซึ่งผลประโยชน์บางอย่างให้มนุษย์ต้องทำกิจกรรมนั้น ๆ (Ryan, & Deci, 2000: 56, 60) เมื่อพิจารณาผลการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดทำให้เราได้เห็นว่า แรงจูงใจทั้งสองประการนี้ต่างมีบทบาทสำคัญของการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งสามารถพิจารณาได้ดังนี้

2.3.1 แรงจูงใจภายใน

เมื่อพิจารณาแรงจูงใจภายในจะพบว่าเป็นสิ่งที่อยู่แล้วในตัวของผู้กระทำ อันอาจเกิดขึ้นมาจากความรู้สึกเห็นคุณค่าที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ หรืออาจจะเป็นการเห็นคุณค่าของสิ่งเหล่านั้นจากฐานความคิด ความเชื่อ และทัศนคติส่วนตัวของผู้กระทำทั้งที่เป็นปัจเจกและกลุ่ม ดังที่เจ้าอาวาสวัดสี่แยกสมเด็จเจ้าอาเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ กล่าวเอาไว้ว่า

“การปลูกต้นไม้คือการสร้างรากฐานของความร่มเย็น และรากฐานของความสมดุลทางธรรมชาติ เพราะต้นไม้ให้ร่มเงา ให้อากาศ ให้อาหาร และเป็นบ้านให้กับสัตว์น้อยใหญ่ด้วย จึงรณรงค์ให้ชาวบ้านทำบุญด้วยการปลูกต้นไม้” (สัมภาษณ์เมื่อ 22 มิถุนายน 2562)

คำกล่าวดังกล่าวทำให้เห็นว่า ท่านมองว่า มนุษย์ในฐานะผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น หน้าที่สำคัญที่ตามมาคือมนุษย์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดูแลและหวงแหนต่อทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นจริยธรรมสำคัญที่มนุษย์ต้องรู้กันทุกคน ตามนัยนี้ Worrell และ Appleby (2000) กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “...แง่มุมทางจริยธรรมของผู้พิทักษ์...ให้การสนับสนุนที่ชัดเจนมีเหตุผลและมีจริยธรรมสำหรับการปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติและโลกธรรมชาติ” แนวความคิดเรื่องการอนุรักษ์และจัดการโดยยึดหลักจริยธรรมได้รับการตรวจสอบและกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวางในปรัชญาสิ่งแวดล้อม (environmental philosophy) (Fernandes, & Guiomar, 2016) กล่าวง่าย ๆ ก็คือ แรงจูงใจภายในที่ทำให้เจ้าอาวาสหรือพระในฐานะผู้กระทำเข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดนั้น ก็เพียงเพราะมันเป็นสิ่งที่จะทำให้การกระทำของผู้กระทำถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องอยู่แล้ว โดยไม่ได้หวังผลจากสินจ้างรางวัลอื่นใด แรงจูงใจภายในนี้อาจเป็นการที่ผู้กระทำในฐานะมนุษย์มีความกังวลซึ่งเห็นแก่เผ่าพันธุ์ของตนเองในรุ่นต่อ ๆ ไป หรืออาจมาจากความเข้าใจในสิ่งที่ถือเป็นความสัมพันธ์ที่ถูกต้องระหว่างมนุษย์กับสิ่งอื่นในโลกธรรมชาติ (Chan et al., 2016) หรือถ้าหากใช้มุมมองของจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม (Environmental Ethics) อาจจะทำให้พบว่า แรงจูงใจภายในนี้มาจากสิ่งที่เรียกว่า จริยศาสตร์ที่ไม่ถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง และจริยศาสตร์ที่ถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งแรงจูงใจภายในที่เป็นไปเช่นนั้นจึงเป็นการเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่เพราะว่าเราเห็นคุณค่าในสิ่งอื่นแล้วค่อยมาให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งลักษณะอย่างหลังเป็นลักษณะของแรงจูงใจภายใน

2.3.2 แรงจูงใจภายนอก

Bennett และคณะ (2018) อธิบายว่า แรงจูงใจภายนอกเป็นความร่วมมืออันเนื่องมาจากปัจจัยอื่น ๆ เช่น การเสริมแรงทางสังคม (social reinforcements) หรือผลประโยชน์อื่น ๆ ทางเศรษฐกิจ ซึ่งเขาเองได้จำแนกปัจจัยภายนอกนี้ออกเป็น 2 อย่างด้วยกัน ประการแรก คือ การเล็งเห็นมูลค่าหรือประโยชน์ที่จะได้มาจากการจัดการและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประการที่สองคือการมีเงื่อนไขเกี่ยวกับการให้รางวัล การสนับสนุน หรือการกำหนดบทลงโทษซึ่งอาจจะเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม หรือกฎหมาย เมื่อพิจารณา

ในบริบทของวัดในภาคอีสานพบว่า วัดมีแรงจูงใจภายนอกจากการได้เงินมาใช้จ่ายจากการจัดการขยะโดยวิธีการคัดแยกขยะ กล่าวคือ เมื่อคัดแยกขยะออกเป็นส่วนต่าง ๆ ก็จะสามารถนำเอาขยะรีไซเคิลไปขายได้ เมื่อนำไปขายแล้วก็จะได้นำเงินมาใช้สอยต่าง ๆ ในวัด เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟ เป็นต้น แรงจูงใจภายนอก ในกรณีนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างหลวม ๆ กับแรงจูงใจภายในเพราะพระสงฆ์ได้นำเอาแนวคิดนี้ไปสร้างนโยบายขยะบุญโดยให้ชาวบ้านร่วมบริจาคขยะรีไซเคิลแทนการบริจาคเงิน อันเป็นการจัดการขยะที่ขยายไปสู่ชุมชนด้วย นอกจากนี้ยังมีการประดิษฐ์เครื่องใช้สอยจากเศษวัสดุเหลือใช้ และมีการนำเอาเศษอาหารที่เหลือจากวัดไปให้กับสัตว์เลี้ยงในชุมชนด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า แรงจูงใจภายนอกประเภทแรกนี้ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายไปที่ความต้องการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดอย่างจริงจัง แต่เป็นการเล็งเห็นประโยชน์ร่วมกันระหว่างวัดและชุมชน จึงช่วยกันทั้งวัดและชุมชนในแสวงหาประโยชน์ที่ตนต้องการ แต่ทว่าประโยชน์ดังกล่าวกลับเป็นส่วนช่วยให้เกิดการจัดการสิ่งแวดล้อมขึ้นด้วย ส่วนแรงจูงใจภายนอกที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือเงื่อนไขกฎหมายและรางวัล ซึ่งพบว่าวัดในภาคอีสานให้ความสำคัญกับรางวัลของโครงการประกวดจากสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 10 เป็นสำคัญ ซึ่งทั้งสามวัดต่างก็ให้ข้อมูลไปในทิศทางเดียวกันว่ากิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมในวัดแม้จะเป็นกิจของพระสงฆ์อยู่แล้วก็ตาม แต่เมื่อมีการประกวดของสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 10 เข้ามาก็ทำให้วัดตระหนักถึงความสำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดเองมากขึ้น โดยชุมชนจะเข้ามามีบทบาทร่วมกับพระสงฆ์

ทั้งนี้ แรงจูงใจภายในและแรงจูงใจภายนอกของผู้กระทำการในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดอีสานดังกล่าวสามารถสรุปได้ดังตารางที่ 2

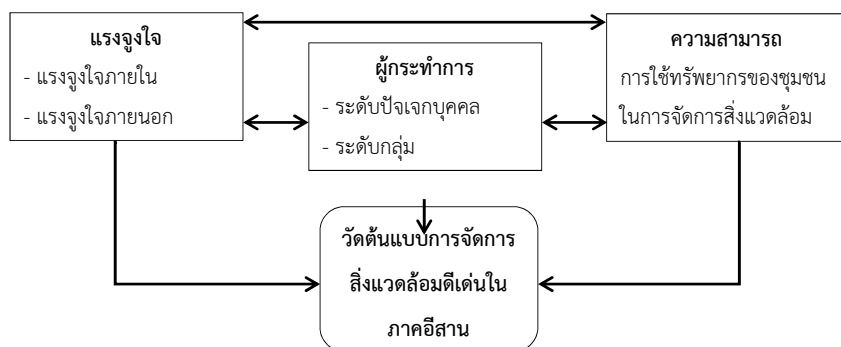
ตารางที่ 2 แรงจูงใจภายในและแรงจูงใจภายนอกของผู้กระทำการในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดอีสาน

ประเภทของแรงจูงใจ	ผู้กระทำการ	กิจกรรมจากแรงจูงใจ
แรงจูงใจภายใน	ระดับปัจเจกบุคคล	• พระสงฆ์มีแรงจูงใจภายในในการจัดการสิ่งแวดล้อม เพราะมองเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อมเอง และยังมองว่าการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะช่วยให้สัตว์น้อยใหญ่ได้อาศัยธรรมชาตินี้ต่อไป • ผู้คนรู้สึกถึงการได้ทำบุญในวัดเพราะการรักษาสิ่งแวดล้อม เช่น การช่วยทำความสะอาดบริเวณวัด เก็บกวาดขยะ เป็นเหมือนการทำบุญ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพึงพอใจส่วนตัว ความเชื่อ คุณค่า และระบบจริยธรรมที่มีอยู่ในตัวของแต่ละคน
	ระดับกลุ่ม	• กลุ่มมีความตระหนักถึงการรักษาสิ่งแวดล้อม เพราะมองเห็นความพึงพอใจของกลุ่มเองในการจัดการและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น กลุ่มผู้สูงอายุที่มาทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชนวัดศรีบุญเรือง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่นโดยมีกิจกรรมเกี่ยวกับการทำความสะอาด และดูแลรักษาสภาพแวดล้อมของวัดช่วยกัน

ตารางที่ 2 แรงจูงใจภายในและแรงจูงใจภายนอกของผู้กระทำการในการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดอีสาน (ต่อ)

แรงจูงใจ ภายนอก	ระดับปัจเจกบุคคล	- เจ้าอาวาสตระหนักรู้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม เพราะการเข้าร่วมโครงการการจัดการสิ่งแวดล้อมกับสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 10 ตลอดจนการจัดการแยกขยะและนำเอาขยะรีไซเคิลที่ขายได้มาแปรเป็นเงินใช้จ่ายในวัด - ผู้คนได้รับการส่งเสริมและกระตุ้นจากเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม เช่น การนำเอาเศษวัสดุเหลือใช้จากวัดไปประดิษฐ์สิ่งของใช้และแปรเป็นมูลค่าสำหรับใช้จ่ายได้ด้วย นอกจากนี้ยังมีการจัดการเศษอาหารที่นำไปเลี้ยงสัตว์เลี้ยงด้วย
	ระดับกลุ่ม	กลุ่มทั้งที่เป็นบ้าน วัด โรงเรียน และกลุ่มอื่น ๆ มีความตระหนักถึงผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัด เช่น วัดได้อาศัยกลุ่มสังคมต่าง ๆ ในการขับเคลื่อนการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดอันเนื่องมาจากการเข้าร่วมโครงการประกวดวัดสิ่งแวดล้อมดีเด่นกับสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 10 ด้วย

กล่าวได้ว่าปัจจัยเรื่องแรงจูงใจทั้งแรงจูงใจภายในและแรงจูงใจภายนอกต่างเป็นเรื่องที่อยู่เบื้องหลังของความสำเร็จของการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดในภาคอีสาน โดยเฉพาะแรงจูงใจภายนอกที่ชี้ให้เห็นว่า มีกิจกรรมหลากหลายที่ไม่ได้มุ่งไปที่ผลลัพธ์โดยตรงต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม แต่สิ่งเหล่านั้นกลับเป็นตัวช่วยในการจัดการและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีการนำเอากิจกรรมเหล่านั้นไปเชื่อมโยงการทำบุญตามหลักพุทธศาสนาก็เป็นอย่างหนึ่งที่จะขับเคลื่อนให้การจัดการสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะการที่ผู้คนรู้จักที่จะนำเอาสิ่งของเหลือใช้ซึ่งจะก่อให้เกิดมลพิษ มาเปลี่ยนเป็นประโยชน์ใช้สอยของผู้คนได้ ทั้งนี้ สามารถเขียนเป็นแผนภาพความคิดได้ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ตัวแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมในวัดของภาคอีสาน

สรุปและอภิปรายผล

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะทำการอภิปรายผลการวิจัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว เพื่อที่จะชี้ให้เห็นรายละเอียดที่ลึกและกว้างมากขึ้นทั้งในแง่ของทฤษฎี และในแง่ของการปฏิบัติ เนื่องจากว่าวัดเป็นพื้นที่ของการสร้างมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกันกับชุมชน ซึ่งอาจเกิดภายในวัดเองหรือส่งผลกระทบต่อชุมชนด้วย จากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าวัดมีความพยายามที่จะส่งเสริมและลงมือปฏิบัติการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง โดยการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดนี้ประกอบไปด้วยปัจจัยหลักสามประการคือ ประการแรก ผู้กระทำการ อันได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน กลุ่ม อสม. กลุ่มผู้สูงอายุ หน่วยงานภาครัฐ เช่น เทศบาล และโรงเรียน เป็นต้น ประการที่สองได้แก่ความสามารถในการนำเอาทุนทางสังคมมาใช้ เช่น ทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ และทุนอื่น ๆ ส่วนประการที่สามก็คือ แรงจูงใจอันได้แก่แรงจูงใจภายในและแรงจูงใจภายนอก ซึ่งเมื่อพิจารณาให้ลึกในรายละเอียดแล้วนั้นก็จะพบว่า จุดเริ่มต้นของการที่ทำให้ผู้กระทำการต่าง ๆ ออกมาเคลื่อนไหวหรือจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นมาจากแรงจูงใจเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงจูงใจภายในของพระสงฆ์อันเป็นเรื่องปกติที่จะต้องจัดการ ดูแล รักษาสิ่งแวดล้อมภายในวัดตามพระวินัยอยู่แล้ว และนอกจากนี้พระสงฆ์ยังเห็นคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่าเป็นสิ่งมีคุณค่าในตัวของมันเอง และเป็นสิ่งมีคุณค่าสำหรับสิ่งมีชีวิตน้อยใหญ่อื่น ๆ ด้วย กล่าวได้ว่า ปัจจัยภายในเหล่านี้เองแสดงออกมา

ในลักษณะของแรงงูใจที่มาจากมุมมองเชิงจิตวิทยาของผู้กระทำการโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้กระทำการเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมผ่านมุมมองทางจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมด้วยกันทั้งสิ้น สอดคล้องกับคำอธิบายของโสวิทย์ บำรุงภักดิ์ และพระวิมาน คัมภีร์ปัญญา (2561) ได้เสนอเอาไว้ว่า พุทธศาสนามีหลักการที่เกื้อกูลต่อระบบนิเวศทั้งส่วนที่เป็นระบบทางชีวภาพและกายภาพ และพุทธศาสนากล่าวว่ามนุษย์ไม่ใช่ศูนย์กลางของสรรพสิ่ง สิ่งอื่นจึงมีสิทธิที่จะไม่ถูกทำลายโดยมนุษย์ มนุษย์ควรมีการดูแลรักษา พืชพันธุ์ และปศุสัตว์ และเป็นมิตรต่อระบบนิเวศ ดังนั้น พุทธศาสนาจึงเสนอหลักการที่มีส่วนเกื้อกูลต่อระบบนิเวศ (นิเวศเชิงพุทธ) มีอยู่ 7 หลักการ คือ (1) วิถีการดำรงชีพที่เกื้อกูล (2) การกระทำที่เป็นเชิงปฏิบัติ (3) การอนุรักษ์ (4) การฟื้นฟู (5) การพัฒนาวิถีคุณธรรม (6) การพึ่งพาอาศัยกัน (7) สภาวะธรรมในระบบนิเวศ และมีพุทธพจน์รับรองดังที่ปรากฏในธัมมปัทมสูตร อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เรื่องพระเถระแก่ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงทางป่า แต่อย่าตัดต้นไม้”(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526) ซึ่งต้นไม้เป็นระบบนิเวศที่พบเห็นและเข้าใจได้อย่างง่าย และพระพุทธศาสนาเห็นว่าระบบนิเวศเป็นปัจจัยที่มีความเกื้อกูลกัน กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับระบบนิเวศในลักษณะที่ทุกอย่างเป็นองค์รวม ด้วยเหตุนี้แรงงูใจภายในอันเกิดขึ้นจากระบบคิด ค่านิยม คติความเชื่อของพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนเอง ได้หล่อหลอมให้ผู้คนได้เห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อม จึงนำไปสู่การเกิดขึ้นของผู้กระทำที่เป็นผู้นำทางด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำได้ชักชวนชาวบ้านให้ตระหนักต่อปัญหาเหล่านี้ ผ่านกิจกรรม ผ่านการเทศนาอบรม และประเพณีที่ยังฝังตรึงอยู่กับวิถีชีวิตที่เป็นธรรมชาติ และไม่ได้พึงพิงต่อตามกระแสโลกทุนนิยม ที่ต่างเร่งผลิตและแข่งขันกันในทุก ๆ เรื่อง และอีกทางหนึ่งก็ผ่านประธานชุมชน ไปยังชาวบ้าน แรงงูใจภายในจึงเป็นการขยายออกไปในรูปแบบของความสัมพันธ์ที่เป็นเส้นตรง เช่น พระสงฆ์ - ชาวบ้าน หรือ พระสงฆ์ - ผู้นำชุมชน - ชาวบ้าน

ดังนั้น แม้ว่าการพัฒนาชุมชนโดยรอบวัดทั้งสามจังหวัดในภาคอีสาน มีความพยายามที่จะพัฒนาให้ชนบทเป็นเมืองมากขึ้น อันจะนำมาซึ่งการพัฒนาทางด้านวัตถุ และวิถีชีวิตของผู้คนที่เร่งรีบและตอบสนองของความเร่งรีบด้วยการใช้สอยสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างง่ายดาย แม้แต่การไปทำบุญทำทานที่วัดก็ตามก็เป็นไปในทิศทาง

ที่มุ่งไปยังการอำนวยความสะดวกให้กับตนเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาเมืองจึงตามมาด้วยปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ อาจเกิดคำถามว่าการมีวิถีชีวิตที่เร่งรีบเช่นนี้ส่งผลกระทบต่อวัดแน่นอนว่า หากเราอาศัยคำอธิบายของมาร์กซ์ที่ว่ามนุษย์ที่ทำงานในระบบทุนนิยมจะเป็นผู้แปลกแยกจากตัวตนของตนเอง ด้วยเหตุนี้เขาจึงมักจะพยายามค้นหาความบรรเทาเบาบางความแปลกแยกนี้ มาร์กซ์ได้อาศัยตัวอย่างหนึ่งว่า ศาสนาเป็นอีกประการสำคัญที่จะช่วยปลอบประโลมใจให้มนุษย์รู้สึกแปลกแยกน้อยลงชั่วคราวชั่วคราว ด้วยเหตุนี้เมื่อมนุษย์ทำงานมากขึ้นความแปลกแยกยิ่งมากขึ้นและการร้องเรียกหาสิ่งปลอบประโลมใจก็ยิ่งมากขึ้น ศาสนาจึงเป็นตัวละครสำคัญในส่วนนี้ แม้ในสังคมไทยวัดหรือพุทธศาสนาก็ได้กลายมาเป็นสิ่งซึ่งช่วยปลอบประโลมใจผู้คนทั้งหลาย ทว่าการเข้าวัดก็มีใช่เป็นไปเช่นเดิม แต่การเข้าวัดของผู้คนในยุคนี้ต่างเป็นการทำเพื่อความสบายใจ เป็นการทำเพื่อมุ่งหวังผลตอบแทนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า กิจกรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ ของศาสนาก็เป็นไปในทิศทางของวัฒนธรรมประดิษฐ์ที่สร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์มากกว่าความเข้าใจในสาระของพิธีกรรม เช่น การวางพวงหรีดดอกไม้เคารพศพ การสร้างเสนาสนะที่ใหญ่โต การทำบุญโรงทานที่หวังอยากให้บริจาคทานอย่างมาก สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ทำให้ผู้คนในยุคนี้ได้ปลดปล่อยความทุกข์ออกไปชั่วคราวชั่วคราว และยังนำเอาวัฒนธรรมแบบใหม่ ๆ เข้าไปในวัดด้วย เช่น การเคารพศพด้วยพวงหรีดดอกไม้ การทำโรงทานที่ตามมาด้วยขยะ หรือแม้แต่การสร้างเสนาสนะที่ใหญ่โต สิ่งเหล่านี้เป็นการทำให้สิ่งแวดล้อมของวัดเสื่อมโทรมด้วยกันทั้งสิ้น (พุทธรักษ์ ปราบนอก, 2562) แต่ดูเหมือนว่า วัดทั้งสามวัดต่างก็มีแนวทางในการรับมือกับปัญหาเหล่านี้ นั่นก็คือภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสที่ใช้แรงงูใจภายในของตนเองให้เกิดประโยชน์ผนวกกับการนำเอาทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ในการทำบุญประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งทุนทางวัฒนธรรมเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นการกระทำบนฐานของการเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมด้วยกันทั้งสิ้น อย่างกรณีของบุญข้าวสาก ข้าวประดับดิน ที่หลายวัดได้เปลี่ยนจากการห่อใบตองเป็นการห่อสำเร็จรูปด้วยถึงพลาสติกบ้าง โฟมบ้าง แต่วัดทั้งสามแห่งนี้ยังคงรูปแบบของการทำตามวัฒนธรรมดั้งเดิม แสดงให้เห็นถึงการนำเอาทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ ซึ่งทุนทางวัฒนธรรมนี้เป็นสิ่งที่เรียกว่าแรงงูใจภายนอก

เพราะเป็นเรื่องที่แยกขาดจากการจัดการสิ่งแวดล้อม แต่มีผลโดยตรงต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม ส่วนเรื่องของแนวคิดส่วนบุคคลของเจ้าอาวาสเป็นแรงจูงใจภายใน ดังนั้นสิ่งสำคัญที่สุดคือการมีแรงจูงใจภายในและแรงจูงใจภายนอกที่สร้างความมั่นคงต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี และที่สำคัญสำหรับคำอธิบายของข้อค้นพบนี้ก็คือว่า วัดยังคงมีสถานะเป็นศูนย์รวมชุมชนอยู่ แม้ว่าชุมชนจะเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์มากเพียงใดก็ตาม แต่สิ่งที่จะช่วยธำรงความเป็นหนึ่งกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ก็คือ การมีผู้นำที่เข้มแข็ง (พระสงฆ์) ที่สามารถนำเอาทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ได้โดยไม่ได้เจาะจงไปที่การจัดการสิ่งแวดล้อมโดยตรง แต่การจัดการสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น จะถูกแสดงออกมาจากผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากทุนทางวัฒนธรรมนั้น ๆ ดังนั้นหากอาศัยคำอธิบายว่าคนที่ผู้คนต่างวิ่งตามกระแสทุนนิยมและวัดเองก็ต้องปรับตามนั้น และท้ายที่สุดแล้วผลกระทบจากกิจกรรมของมนุษย์ก็จะส่งผลต่อสิ่งแวดล้อม แต่ทั้งนี้ผลการวิจัยชี้ว่าทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสที่มาจากแรงจูงใจภายในคือเจ้าอาวาสมีทัศนคติที่มุ่งมองทางจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมแบบใดแบบหนึ่งนั้น ต่างก็เป็นกระบวนการบังอับสำคัญที่จะทำให้เกิดการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมต่อไป

นอกจากภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสที่ใช้แรงจูงใจภายในของตนเองให้เกิดประโยชน์ ผนวกกับการนำเอาทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ในการทำบุญประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ อันเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมแล้วนั้น ผลการวิจัยยังชี้ให้เห็นว่ามีแรงจูงใจภายนอกเช่นกัน ที่มีอิทธิพลและบทบาทสำคัญต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด เช่น การจัดการคัดแยกขยะโดยนำขยะรีไซเคิลไปขายแล้วเปลี่ยนให้ขยะเป็นมูลค่าใช้สอยได้เกิดขึ้น หรือการประดิษฐ์สิ่งใช้สอยจากของเหลือใช้ ตลอดจนการเปลี่ยนพวงหรีดเคารพศพจากดอกไม้มาเป็นของใช้ที่ใช้สอยประโยชน์ได้ โดยสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้คนต้องการประโยชน์ใช้สอยจากตัววัตถุ ที่ทำให้ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมลดลงไปได้ กล่าวคือสามารถลดปริมาณขยะหรือมลพิษที่ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมาสอดคล้องกับข้อค้นพบของ Chamaratana et al. (2019) ที่ชี้ว่ากิจกรรมที่มีส่วนส่งเสริมเครือข่ายของการรักษาสีสิ่งแวดล้อมคนเมือง เช่น การจัดระบบการจัดการขยะ และการรีไซเคิลขยะ ทำให้เกิดแรงจูงใจให้คนในชุมชนเมืองร่วมแรงร่วมใจเพื่อพัฒนาชุมชน

ของตนสู่การเป็นเมืองคาร์บอนต่ำ นอกจากนี้แรงจูงใจภายนอกอีกประการหนึ่งก็คือแรงจูงใจอันเนื่องมาจากการให้รางวัลจากการประกวดวัดที่มีการจัดการสิ่งแวดล้อมดีเด่น ซึ่งแรงจูงใจภายนอกอันเนื่องมาจากการให้รางวัลจากการประกวดถือว่าเป็นแรงจูงใจสำคัญที่จะทำให้การขับเคลื่อนการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดในประเด็นอื่น ๆ มีความก้าวหน้าไปได้

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยที่นำเสนอมาข้างต้น ผู้วิจัยขอเสนอแนะประเด็นที่อาจเป็นประโยชน์ต่อทางคณะสงฆ์ นั่นก็คือ การจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดควรเป็นนโยบายที่คณะสงฆ์ควรจะทำให้มีความสำคัญและถือเป็นนโยบายเร่งด่วน เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมส่งผลกระทบต่อทุกองค์กรในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัดซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของสังคมไทยควรจะทำให้มีความสำคัญต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมต่างๆ ภายในวัดให้เหมาะสม หากวัดมีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดีย่อมกลายเป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์เหมาะแก่การเป็นที่พักพิงและแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดยังอาจจะเป็นตัวอย่างของชุมชนในการมีความคิดริเริ่มที่จะเข้าไปจัดการสิ่งแวดล้อมในครัวเรือนอีกด้วยอันจะส่งผลดีต่อสังคมตามลำดับ ในงานวิจัยนี้ ยังมีประเด็นที่ควรทำการจะทำการวิจัยในโอกาสต่อไป โดยมุ่งเน้นไปที่การแสวงหาวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เพราะผลการวิจัยได้นำเสนอไปแล้วข้างต้นว่า ตัวแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมที่สำคัญ มี 3 ประการคือ ตัวผู้กระทำการ แรงจูงใจและความสามารถในการใช้ทรัพยากรชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ในแต่ละปัจจัยนั้นก็สามารถที่จะทำการวิจัยต่อไปในเชิงลึกมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- พระมหาสำนวน ไยแก้ว. (2544). *วินัยของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม*. รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พุทธรักษ์ ปราบนอก. (2562). ปัญหาภาวะโลกร้อนของวัดในพุทธศาสนา. *มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์*, 36(2), 163-175.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2526). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 4*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- รังสรรค์ สุคำภา. (2560). จริยศาสตร์ด้านสิ่งแวดล้อมกับการเมืองด้านสิ่งแวดล้อม: จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ. *วารสารเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา*, 17(1), 137-169.
- โสวิทย์ บำรุงภักดี และพระวิมาณ คัมภีร์ปัญญา. (2561). ความเกื้อกูลต่อระบบนิเวศตามหลักทางพุทธศาสนา. *มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์*, 35(3), 129-151.
- Barrow, C. (2006). *Environmental management for sustainable development*. New York: Routledge.
- Bennett, N. J., Whitty, T. S., Finkbeiner, E., Pittman, J., Bassett, H., Gelcich, S., & Allison, E. H. (2018). Environmental stewardship: A conceptual review and analytical framework. *Environmental management*, 61(4), 597-614.
- Berkes, F. (2004). Rethinking community based conservation. *Conservation biology*, 18(3), 621-630.
- Campos-Silva, J. V., & Peres, C. A. (2016). Community-based management induces rapid recovery of a high-value tropical freshwater fishery. *Scientific reports*, 6, 34745.
- Chamaratana, Thanapauge; Lukk W. J. Knippenberg, Edwin B. P. De Jong, Phuttarak Prabnok, Kritsada Phatchaney, and Rasita Dasri. (2019). "Tri-Patterns of Community Network for Carbon Emission Reduction in Thai-Isan Urban." *Journal of Physics: Conference Series* 1340: 1-16. <https://doi:10.1088/1742-6596/1340/1/012045>

- Chan, K. M., Balvanera, P., Benessaiah, K., Chapman, M., Díaz, S., Gómez-Baggethun, E., ... & Luck, G. W. (2016). Opinion: Why protect nature? Rethinking values and the environment. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(6), 1462-1465.
- Fernandes, J. P., & Guiomar, N. (2016). Environmental ethics : driving factors beneath behavior, discourse and decision-making. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 29(3), 507-540.
- Joe Myers. (2016). *What is the Anthropocene? And why does it matter?*. Retrieved October 6, 2018, from <https://www.weforum.org/agenda/2016/08/what-is-the-anthropocene-and-why-does-it-matter/>.
- Jolly, V. (1978). The Concept of Environmental Management. In Dest Bandhu, Veena Bhardwaj, J.L. Bhat. (Ed.). *Managing the Environment* (pp. 23 - 47). New Delhi: Indian Environmental Society.
- Krasny, M. E., & Tidball, K. G. (2012). Civic ecology: a pathway for Earth Stewardship in cities. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 10(5), 267-273.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., Huberman, M. A., & Huberman, M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. London: Sage.
- Riehl, B., Zerriffi, H., & Naidoo, R. (2015). Effects of community-based natural resource management on household welfare in Namibia. *PloS one*, 10(5), e0125531.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 54-67.
- Wolf, K. L., Blahna, D. J., Brinkley, W., & Romolini, M. (2013). Environmental stewardship footprint research: linking human agency and ecosystem health in the Puget Sound region. *Urban Ecosystems*, 16(1), 13-32.

Worrell, R., & Appleby, M. C. (2000). Stewardship of natural resources: definition, ethical and practical aspects. *Journal of agricultural and environmental ethics*, 12(3), 263-277.